

„AD PERPETUAM REI MEMORIAM” – RÁKÓCZI ÁLLAMÁRÓL –

R. Várkonyi Ágnes

a történettudomány doktora, Professor Emeritus – h7621var@ella.hu

Uralkodásáról a *Confessio peccatoris* szerzője szigorú önvizsgálattal vont mérleget: „Az országot kormányozva cselekedeteimet az igazságosság vezérelte. Jót tettem a szegényekkel [...], a balsorsot erős lélekkel viseltem, a sikerek nem tettek elbizakodottá, a közérdeket a magánérdekeim elé helyeztem, nappalaimat, éjszakáimat pihenés nélkül munkában töltöttem, megvettem a gazdagságot, a közjő szolgálatát egészségem, életem, családom gyarapodása elé helyeztem. Adott szavamat szentül megtartottam.”¹ Erasmus óta ezek az érték kategóriák jellemzik a jó királyokat. Korunk távlatából tekintve vissza az a kérdés, hogy milyen volt, hogyan működött, mely alternatívát valósította meg a Rákóczi-szabadságharc állama a Machiavelli, Bodin, Justus Lipsius, Grotius direktívái szerint szervezett birodalmak és nemzetállamok, a merkantilizmus, a bankok és a százezer fős állandó hadseregek koraújkori Európájában.

A kérdések régen foglalkoztatják a magyar és a külföldi történétírást. Generációk munkája kellett, hogy Rákóczi államát kiemeljék a teljes feledésből, majd az aktuális politikai sémákból, lehántsák a magyar történelemtől a kuruc-labanc felfogás, a csak fegyveres harcokat ábrázoló külsőséges romantika rétegeit, kiszabadítsák a vádaskodások és ítélezések sablonjaiból. Elvetve a kölcsönös elfogultságokat, az elmúlt évszáz-

ad során a szaktudományok a történeti hitelesség igényével rekonstruálták intézményeit, társadalmi, államelméleti, egyháztörténeti, gazdasági, hadtörténeti, katonapolitikai dimenzióit. Megvilágították jogrendjét, eszméit, diplomáciáját és érték kategóriát. Tisztáztak fogalmakat, terminológiákat, s azt, hogy az országegyesítés nem egyszerűen katonai kérdés. A szövegkritika új módszerei a források jobb megértését, az interdiszciplináris igények a koraújkori államiság jellegének kibontását segítették. Az irodalom, a művészetek, a tudományok, a fejedelmi udvarok és az állami élet összefüggéseivel együtt feltárultak a teóriák, szabályok, a külön nyelvezetek (political languages) és békekötési kultúrák területei. Visszaemelve Rákóczi államát eredeti, korabeli környezetébe, nyilvánvaló, története Európa közös történelme is. A hatalmas témából ezúttal csak néhány kérdéskört válaszolhatunk.²

„Mint Cézár a Rubicont...”, visszaemlékezve 1703 június 13-16-ára, a *Mémoires* és a *Confessio* lapjain egyaránt ezzel, a korban sokszor idézett példázattal fejezte ki Rákóczi a szabadságharc megkezdésében a minőségi váltást.³

Jelentőségét a kortársak és a történétírók főleg abban látták, hogy Rákóczi néhány csoport különböző nemzetiségű katona és mintegy ötszáz, kaszákkal, kapákkal, rossz

¹ *Confessio*. 1876. 69-70.

² Irodalommal: R. Várkonyi, 2002, 229-282.

³ *Mémoires*. 28, 304. – *Confessio*. 1876. 145-146.

parasztpuskákkal felfegyverzett felkelő – a „nép” – kíséretében átlépte a lengyel-magyar határt. Ennek katonai kockázatát elsőként Rákóczi, majd a Mémoires alapján több hadtörténész is leírta.⁴ Társadalompolitikai üzenetét többen is megfogalmazták: „Első eset az újkori jobbágyság kifejlődése óta, hogy a privilegizált nemzet előkelő tagja az adózó, robotoló szegény népből szövetségést lát a nemzeti és állami élet védelmére.”⁵ Eredeti gondolatmenetében Rákóczi ennél többet mondott.

A körülötte kialakult királyságbeli és erdélyi nemesi szervezkedőkkel együtt Rákóczi már 1699-1701 folyamán egyértelműen egy új magyar állam kialakítására készült. Szándékát a Lengyelországban a francia és a lengyel királlyal folytatott tárgyalások iratai konkrét tervekben tárják elénk. Du Heron, Franciaország varsói követe jelentéseiben, továbbá az ő javaslatára Bercsényi 1701. július–augusztus folyamán készített Emlékiratában, majd már Rákóczi megérkezése után a novemberben elküldött tervezetben egyaránt kifejezésre jut, hogy magyar kormányzatot kívánnak létrehozni. A tervek sarkalatos pontjai: szövetség Franciaországgal és Lengyelországgal, és Magyarország befoglalása a háborút lezáró universalis békerendszerbe. Mindkettő feltétele: Magyarország új kormánya. Szövetségre és békekötésre csak legitim állam tarthat igényt. Ez a három tényező szervesen összetartozik. Magyarországot foglalják bele az európai békerendszerbe, és XIV. Lajos francia király, a remélt szövetséges ne kössön addig békét Lipót császárral, amíg az ország új kormány-

zatát (nouveau gouvernement de Hongrie) abba be nem veszik.⁶ Az elvesztett államiság visszaszerzését fejezte ki a kívánság: Buda legyen ismét az ország székvárosa.⁷

A feltételek azonban viharosan megváltoztak. A spanyol örökségért harcban szálló Habsburg-kormányzat tájékozódása és diplomáciája rendkívül hatékonyan működött. Ágost lengyel király a császár mellett döntött. Franciaország nem ismerte fel a vállalkozás jelentőségét. 1703 tavaszán nincs pénz, nincs hadsereg, nincs diplomáciai támogatás. Montmejan abbé, a varsói lazarisita rendház főnöke 1701-1702 folyamán bizalmas segítőjük volt, Rákóczi már mint államfő azt írta neki, hogy minden segítséget nélkülözve azért ragaszkodott az eredeti tervéhez, mert együtt érzett a meggyötört néppel, az országot polgárháború fenyegette. „Úgy kellett tehát tennem, ahogy tettem, azért, hogy megindíthassam ezt a nagy ügyet. Megvettem azokat a veszélyeket, amelyek fenyegettek, amikor az alsó nép egy maroknyi csapata élére álltam, pénz nélkül, sereg nélkül, a szükséges tisztek nélkül, akik megteremthették volna az alapot és regularizálhatták volna a hadakat... a szerencsétlenek pártfogója segítségével... megteremthettem a fegyelmet és a tekintélyt a rablók között, megvédtem a lázadásától szeretett hazámat.”⁸ A bujdosó fejedelem megírta: 1703 tavaszán a józan ész ellen cselekedett. De kötelezte származása és esküje, hogy visszaadja a haza szabadságát, megtartsa törvényeit, mert egyedül ő egyesítheti az egy akaraton lévők szándékait, és ő könnyíthet a szegény nép helyzetén.⁹

⁴ Legutóbb: Perjés, 2002, 98-124.

⁵ Szekfű, 1935, 278.

⁶ A francia külügyi levéltárból (Hongrie, tome 9.) és az MTA másolataiból közli: Lukinich, 1935, 419-445. Bercsényi Emlékirata és Du Heron megjegyzéseinek fordítása: Thaly, 1887, II, 369-381. – tévedését, hogy ez kizárólag Bercsényi koncepciója lenne, tisztázta: Lukinich, 1935, 14-17. – Továbbá: a spanyol örökösödési háborúval összefü-

gésben: Pillias, 1939, 14-21. A francia kapcsolatok folyamatában: Köpeczi, 1969, 37-43.; Perjés, 1980, 29.

⁷ Haus- Hof- und Staatsarchiv, Kriegsarchiv, A F. 1703, 13.

⁸ Kassa, 1708, január 2. Másolat, OSZKK Fol Gall. 52. Közli: II. Rákóczi Ferenc válogatott levelei, 1958, 148.

⁹ Mémoires , 25-26, 302-303.

Elhivatottság tudata hatotta át, a feladat Isten kegyelméből hárult rá, küldetése szakrális, önmeghatározása a karizmatikus személyisége: „Minderre a te segítségével szerzett tapasztalatok és az általad megvilágított ismeretek tanítottak meg... Egy nagy nyáj pásztoraává tettél Uram!...”¹⁰

Mindezek olyan objektivitások, amelyek eleve önmagukban hordják az államépítés szándékát és feltételét. Kifejezésre jutnak bennük a kor államelméleti kategóriái, a reálpolitikai megfontolások, s a hatalom eredetéről, felelősségéről, az uralkodó elhivatottságról a korabeli szövegekre Európában mindenütt jellemző gondolatok. Elméleti, gyakorlati politikai és etikai minőségükben ezek az újkori Európa értékei. Elfogadott egyetemes normák, szabályok, cselekvési direktívák. A szabadságharc geneziséről tanúskodó más dokumentumokkal együtt azt fejezték ki, hogy a magyar alkotmány védelmében, az ország integritásáért, az új magyar állam megteremtéséért kezdődött el az újkori Európa leghosszabb szabadságharca. Egy nagy „ügy” érdekében, elsődlegesen valamiért. Rákóczi a megváltozott feltételek

ellenére is változatlanul egy új magyar állam megteremtéséért lépte át képletesen a Rubicont.

Az eredeti tervhez képest nem a cél, hanem a hangsúlyok változtak meg. Rákóczi a tiszaháti szervezkedők vezetőjével, Esze Tamással kötött szerződést. Esze Tamás

eredetileg a Rákóczi család ecsedi uradalomához tartozó Tarpa mezővárosában volt jobbágy, majd sóval kereskedett, és a központi kormányzat sómonopóliuma következtében törvényen kívüli helyzetbe jutott, családját biztonságba helyezte, és kiállt a hegyekbe a bujdosók közé. Több adat bizonyítja, hogy Rákóczinak korábban is voltak kapcsolatai a felkelésre készülőkkel, de csak az Esze Tamással kötött megállapodásával fogadta el őket

hadinépének. A felkelők társadalmi összetétele rendkívül változatos. Az egykori katonák, elbocsátott végváriak, a császári ezredekben megszökött fegyveresek és a régi Thököly-hadnagyok köréből kerültek ki. A jobbágyok között az adószedők elől menekülők és a tiltott utakon kereskedők egyaránt megtalálhatók. Az egykori szőlőtulajdonosok mezővárosi cívisek és kismemesek. S

¹⁰ Confessio, 69, – R. Várkonyi, 1989, 153. és 1999, 58-63., 58-63.

¹¹ «prédók» praedo = kóborló, tolvaj, prédáló, «more praedones» =rablók módjára élők értelmében. A tiszaháti szervezkedők önmagukat «kurucoknak» nevezték és tudatosan megkülönböztették a valódi rablóktól és tolvajoktól: «nem tolvaj ördögadta, hanem kurucz» Idézi ESZE, 1966, 31. Az 1701 évi csá-

szári rendeletekben Rákóczi letartóztatása és Bercsényi Lengyelországba történő menekülése után híveiket «lázadók»-nak is nevezik Pld: Lipót császár Ung vármegye 1701 szeptember 19-én tartott közgyűlésén felolvasott rendelete .Közli: Ung megye közgyűlései, 13.- Gróf Wolfgang Auersperg munkácsi várparancsnok 1703 június 7-én kelt, Károlyi Sándor-nak címzett tudósításában «praedones» nek

voltak közöttük körözött személyek, vagabundusok és marginalitásba hullott rétegek, „szegénylegények”. A vármegyéket üldözésekre, kiirtásokra utasító császári rendeletekben, „rablók”, „latrok”, „gonosztevők” „prédók”¹¹ nevével illetett csoportok együttesét a Tiszaháton szervezettségük különböztette meg az országszerte nyugtalan jobbágyok és a közbiztonságot mindenütt fenyegető közönséges rablók tömegeitől. Rákóczi vállalta, hogy „fejük” lesz. Megígérte, hogy elégséges segélyhaddal jön az országba, és felszabadítja a fegyvert fogó jobbágyokat a földesúri függésből, de el kell fogadniuk parancsait. Jelentőségét Rákóczi első jogszabálya, a brezáni pátens tanúsítja.¹²

Autentikus szövege még nem került elő. Az aláíratlan, de Rákóczi gyűrűspecstíjével ellátott másolat és a május 6-án és 12-én kelt „Fejedelem Rákóczi Ferenc” és „Gróf Bercsényi Miklós” másolt aláírásával ismert példányok szövege az ország minden lakosát megszólítja az „Egyházi és Világi, Nemes és Nemtelen, Fegyver viselő és otthon lakos... egy szóval minden rendű” magyarokat.¹³ Közérthető nyelven tájékoztat: az európai fejlemények, a háborúk nyitottak utat, hogy kivívhasák az ország szabadságát. A haza örökös megmaradásáért azaz a jövőjéért fogjanak fegyvert „ki-ki édes hazája szabadsága, nemzete mellett az Isten és törvényünk ellen képtelenül hatalmaskodó, zaklató, porcióztató, adóztató, [...] sönkat, kenyerünket elvevő idegen nemzet ellen.” Nem az ország királya, hanem a kereskedelmet, a megélhetést, az ország gazdasági értékeit kisajátítók, a magyar alkotmányt kiiktató rendszer ellen indítanak háborút, a

magyar államiság védelmében. Az ország szabadsága fogalmába belefoglalták a nemesek, a kereskedők, a szegények, „a megnyomorodottak, megkeseredettek, az özvegyek, árvák” ügyét. A pátens második része rendelkezések sora. A megszólított haza fiait „intjük és kényszerítjük s kérjük, ... fogjon fegyvert”. Rákóczi kimeneteléig „azon elől járóknak, tiszteknek csoportjaival, kikre ezen dolognak igazgatását bíztuk ... engedelmessékedjenek.” Szankciókat szögez le: tilos az önbíráskodás, a rablás, a bosszú. Védelme alatt áll minden egyház, minden társadalmi réteg, nemes, jobbágy, polgár, kereskedő, és minden hajlék, minden országos érték. Megköveteli, hogy az indulat helyett a ráció, a közösségi érdek érvényesüljön: „mindenekben csendes értelemmel legyenek, magok, hazájok javára.”

Rákóczi egyben meghagyta, zászlót bontani csak parancsára lehet, a zászlókat azért adja, hogy a nép és a nemesség ne rablóknak, hanem országos vállalkozás híveinek tekintse őket. A zászlók felirata, a *Cum Deo, pro Patria et Libertate* a hollandiai szabadságharc óta Európában különböző változatokban használt gondolatforma, toposz, az antikvitás, a keresztyénység és az új európai kultúra értékeit kapcsolta össze. Egyetemes retorikában fejezte ki a célt: a Királyi Magyarország és az Erdélyi Fejedelemség lakói a keresztyén Európában alkotmányos és az ország önrendelkezésben kifejeződő szabadságot kívánnak.

Ha elismerte hadinépének a felkelőket Rákóczi, miért nem nyilvánította ki a brezáni pátensben, hogy a fegyvert fogó jobbágyokat felszabadítja a földesúri kötelékből? Vá-

nevezi a felkelőket. (Károlyi Oklevéltár, V. Köt. 13-14.) -Rákóczi bejöveteleéről a magyar nyelvű tudósítások közül több ugyancsak «tolvajok», «gyűlevész nép», «Kis Albert nevű tolvaj» megnevezéseket használ, OSzKK, Fol Hung, 1389, Fasc 1703, fol 125, 133, etc.-Érdekes, hogy később is előfordul: Rákóczi jobbágykatonáit «tolvaj», «prédók» névvel is illetik, a nemeseket és főurakat viszont «Pártos magyaroknak hívják a

császár hívei. » Pld. Hevenyesi János Vas vármegyei alispánt Herberstein császári parancsnok éjjel rendelte magához, hogy «a tolvajok kergetését kezdjék...a Pártos magyarok Jóságait confiskálják» tudósítása Szombathelyről 1704 szeptember 4-én Erdődy Sándornak OSzKK, Fol Hung, 179, fol 115.

¹² Esze 1954, 285-316.; Mezey, é. n., 245.

¹³ MOL. G.19 II. 3. e, 16.

laszt többek között a marosszéki jobbágyok rendkívül értelmes folyamodványa adott. Megértették ígértét: „valamely jobbágy ő nagysága mellett felül, kargyát felköti szabadságot ad nekik, ha Isten ő Nagyságának boldog előmenetelt ad, ...ha az országot megbírhatja.”¹⁴ 1703 tavaszán az országot Rákóczi még nem „bírhatta meg”. Sőt az is kétséges volt, hogy lesz e számára ország.

„Nos Franciscus Dei Gratia Princeps...” 1703 őszén még mindig Gács várába zárkózott Nógrád vármegye területének Rákóczi ezereskapitányával üzent: „Ha most nem, sohasem.”¹⁵ A cselekvésre megérett idő kifejezésének ez a gondolatformája nagyon jellemző a magyar politikára. Zrínyi Miklós horvát bán szerint a legnagyobb politikai tudomány „tudni megválasztani az üdöt valami igyekezetünkre... Egy nyelven se mondhatjuk jobban ki ezt, mint olaszul: conjuntura”, s 1663 folyamán a nemzetközi törökellenes szövetséget szervezve többször is leírta: „avagy most avagy sohasem”.¹⁶ A helyzetmegítélés kulcsmondatát a költő emelte a halhatatlanságba: „most vagy soha!” Rákóczi „a jelen politikai conjuncturák”-ban látta az alkalmas időt rá, hogy megvalósítsák a török hatalmi szférából kiszabadult ország megosztott részeinek alkotmányos egyesítését, a Magyar Királyság és Erdélyi Fejedelemség addigi történelmében rejlő alternatíva megvalósítását. A másik alternatíva az, hogy a Habsburg Birodalomba tagolva folytassa útját, együtt járt az államiság, az önrendelkezés elvesztésével, s a térképről is eltűnik mint önálló ország, a karlócai békében nem Magyarország, hanem a Habsburg és az Oszmán birodalom határát jelölték ki.¹⁷

¹⁴ MOL A Radvánszky család lt. III. o. 43. cs. 117. sz. idézi: R. Kiss, 1906, 118.

¹⁵ 1703. szept. 23. Lelőhelye: OSZKK, Fol Hung. 1389, fasc. 2. fol. 201. Kiadva: Ráday iratok, I. 60.

¹⁶ Zrínyi Miklós prózai művei 1985, Vitéz hadnagy, Quintus Discursus, 118-119. *Az török Áfium ellen való orvosság.* 228.

¹⁷ Domanovszky, 1931.; Gebei, 1999.

A spanyol örökségért kirobbant küzdelem és az északi háború az egész kontinenst fegyverbe vonta, s döntő szakaszába ért az 1648 óta zajló folyamat – az erőviszonyok átrendeződése az európai hatalmi egyensúly érdekében. Az esélyek még nem zárultak le. Százvezres hadseregek harcolnak a véres csatatereken, de a Vesztfália szellemében megkötendő béke ígérete – mint a csillag Betlehem felett – jelezte az irányt, hogy a nemzetállamok Európájából a hatalmi egyensúly, az együttműködni képes nemzetek Európája legyen. Rákóczi a távlatokban tájékozódó államférfi biztonságával fogalmazta meg, hogy a hatalmi egyensúlyra törekvő Európa esélyt adhat Magyarországnak: „A mostani háborúban akár a franciák, akár a Habsburgok győznek, felborul az európai hatalmi egyensúly”. Az új egyensúly megteremtésében Magyarország a nemzetközi békébe foglalva számíthat Európa hatalmainak garanciájára. Ha viszont nem élnek a lehetőséggel, semmi esélyük nincs rá, hogy az európai háborút lezáró európai békeműbe foglalva biztosítsák Magyarország államiságát. Jelen lenni a változó Európában azonban csak rendezett országgal, kormányzati intézménnyel, hiteles legitimációval, az államiság szintjén lehet.

A viszonyok kényszeréből következett, hogy a legkedvezőtlenebb körülmények között kellett megkísérelni, hogy élhesse a jó konjunktúrával. Az eredetileg a királyság főméltóságai bevonásával, a dunántúli főkapitány, Battyhány Ádám részvételével, az erdélyi főurak és a rác határőrök támogatásával tervezett vállalkozás a szervezkedés felszámolásával összeomlott. A Magyar Királyság rendi főméltóságai, a nádor, az országbíró, a horvát bán, a királyi kancellár, az esztergomi érsek mindvégig a két Habsburg király és császár mellett maradtak. Tömegfelkelésből kialakuló, nagyrészt kiképzetlen, minden korszerű felszerelést nélkülöző katonasággal, Európa legjobb had-

serege ellen indított háborút víva az ország-építés hatalmas szervezési, intellektuális és politikai képességek kreativitását kívánta. Hagyományos rendi szerkezetében már bomló, de mégis privilégiumokkal tagolt társadalomban, kifosztott és meghasonlásokkal küzdő országban kellett államot építeni. A körülmények a rendi kormányzaton messze túlmutató megoldásokat kívántak.

Lengyelországban az állam megszervezését alaposan kidolgozták. Rákóczi és társai, Bercsényi, a korábban már a szervezkedésben részt vett köznemesekkel együtt jól ismerték az országot. A vállalkozást azonban nem a tervek szerint kezdték el. Nem számolhattak a következményekkel. A vármegyék jó része és a nemesek, a földesurak zöme várakba zárkózott. A központi kormányzat pedig katonai intézkedéseivel, propagandájával rutinos gyors és hatékony ellentámadást indított. Rákóczi bejövetele és a tiszabecsi átkelés híreire áradatszerűen szaporodó, fegyverre kelt tömeg közvetett módon a császári ellentámadást és a főúri, nemesi, egyházi rend bizalmatlanságát növelte. Az ősz elejére már harmincezer, más források szerint hetvenezer főt kitevő, nagyon eltérő fegyveres csoportok vad híreket terjesztettek a török és tatár csapatok bejövételéről.¹⁸ Híresztelték, hogy a franciákkal előőrseik már „összeérték”, s a gyors sikerek részegítő eufóriáját sokszor az ezerskapitányok is növelték. „Elégésesek lennének az ország erői, – állapította meg a fejedelem – ha a viszonyok rendezettek, a nemzet azonban tapasztalatlan, természete heves, az idő kevés, és a rendet soha nem ismerte.”¹⁹

Rákóczi rendeletei az első fél esztendőben főleg a társadalom összefogását, az intézmények kialakítását, a rendezett hadel-

látást, a katonaság fegyelmét, a polgári lakosság és az ország értékeinek védelmét szolgálták. A kaotikus helyzetben a fejedelem néhány hívével együtt higgadtan és vaszigorral járt el. Intézkedései átfogó koncepciót követnek. 1703 nyarán és kora őszén kiadott rendelkezési országos érvényűek, miként a vármegyéket és a privilegiált helyeket a háború céljáról tájékoztató és csatlakozásra felszólító naményi pá tens.²⁰ Kölcsönösen kiegészítik egymást a hadsereg rendjéről, ellátásáról, a fegyvert fogó jobbágyok tehermentesítéséről, a kincstári birtokok számba vételéről, a vámügyekről és a hadsereg fizetését, élelmezését, ellátását szervező Comissáriátus felállításáról hozott rendelkezések.²¹ 1703 novemberében a tokaji táborban kiadott fő comissáriusi kinevezés például a hadellátás módján kívül, szól a szabadság helyreállításáról, és utal rá, hogy a katonai rendtartás a polgári lakosság védelmét is szolgálja: „jobb renddel a nemes vármegyék, úgy a szegénységnek is nagyobb könnyebbséggel... rendeltük.”²² Amint csapatai elérték a nyugati országrészt, Rákóczi az ország egyik legtekintélyesebb tőkés vállalkozóját és gazdasági szakemberét, Johann Gottfried Hellenbach bárót 1703. október 20-án főadminisztrátornak nevezi ki a bányák, kohók, kovácsoló műhelyek és pénzverők élére.²³ Megszervezi a postahálózatot, az információk kiszámított, gyors és védett közvetítését, felhasználja a korábbi tapasztalatokat, és számol a szűkös lehetőségekkel.²⁴ Mindenkit védelmébe vett, nemes, jobbágyot, szerzetest, lelkészt, polgárt, parasztot, zsidót és cigányt. Szervező körével együtt alkalmazkodik a lehetőségekhez. Szigorú sókereskedelmi monopóliumot vezetett be,

¹⁸ Czigány, 2002, 147.

¹⁹ Idézi: Köpeczi - R. Várkonyi, 1976, 178.

²⁰ Esze, 1951, 49-50.

²¹ R. Várkonyi, 1980.; Markó-Tóth, 1954.; Bánkúti, 1991, 41. kkl.

²² Tokaji tábor 1703. nov. 13. Nagy Iván, 1853 I. - Ráday Iratok, I. 236.

²³ Tokaji tábor, 1703. okt. 20. MOL G- 29, V. 3. d/ A.; Bánkúti, 1992, 21.

²⁴ Tokaji tábor 1703. nov. 10-14. Kamody, 1981, 33-36.

de amikor Kajali Pál tanácsos figyelmezteti, hogy Máramaros szegénysége a só eladásából él, feloldotta, és más úton nyitotta meg ezt a fontos jövedelmi forrást az ország számára. 1703 nyarán már létrehozta a fejedelmi udvar kereteit, kialakította a kancelláriát, rendeleteit formulák szerint, részben nyomtatványokon tette közzé. Kialakult a hatalommal való felruházás retorikája, és érvényesülhetett a „viszonylagos jogbiztonság”.²⁵

1703 októberétől 1704 februárjáig Tokajban fogadja a csatlakozó vármegyék küldöttségeit. Kialakítja kormányzó testületét, a Consilium Aulicumot. Létrejön a közösségi testület, a konföderáció. Rákóczi hatalmat képvisel és hatalmat ad. Megkezdi a tulajdonviszonyok rendezését: visszaadja az eredeti tulajdonosoknak az elkobzott, és királyi adományként idegenekre ruházott szőlőbirtokokat. Itt fogalmazza az intímus szekretáriusnak kinevezett Ráday Pál a Manifestum alapszövegét.

A „Nos Franciscus Dei gratia Princeps...” kezdetű kiáltvány antedatált: a szabadságharc indulását jelzi: Munkács, 1703. június 7. „Universis orbis Christiani principibus et republicis...” címezett manifestumával Rákóczi Európa közös asztalára tette Magyarország önállóságának ügyét.²⁶

Huszonegy pontban foglalta össze a magyarországi háború okait. Ezek egy része az uralkodó és a négy rend: az egyházi és világi főurak, a vármegyék és a városok közötti ellentétekről szól. Ezek az ország belső ügyei. A király megszegte a törvényt, kiiktatta a négy rend törvényekkel védett jogait. Olyan kormányzási gyakorlatot vezetett be, amely megszüntette a hatalom ellenőrzésének hagyományos módjait, s a hatalmat bitorlók önkényesen jártak el. Ez az összeütközés minden országban lejátszódott, ahol a rendi monarchiát az abszolút

monarchia váltotta fel. A Kiáltvány azonban világosan kifejezi, hogy külső hatalom beavatkozása ellen védekeznek. Erről szól a háború okait felsoroló pontok másik csoportja. Külső hatalom fegyveres hódítással elfoglalta az országot, az ország földjét külországiaknak adja, alávetette a társadalom minden rétegét, megsemmisítéssel fenyegeti a magyar állam létét. Az ország a másik országnak, az „ellenségnek” lett kiszolgáltatva, és joga van az önálló állami léthez, a függetlenséghez.

Az idézett országgyűlési törvények, az uralkodói hitlevél, az Aranybulla a rendiség jogfelfogásában az állami önállóság attribútumai. Ezzel szemben a kereskedők kiszolgáltatottsága, a kereskedési jog korlátozása, a lakosságot a tartalékaiból is kirabló adózás, a különböző vallásúak kirekesztése, az ország megfosztása önvédelmétől, „kivételkötése hadi méltóságából” a természeti törvény elleni vétkek, egy országon kívüli hatalom érdekeit érvényesítik. Az ország elvesztette önrendelkezését, elvették tőle a békekötés jogát, mert a karlócai békében minden előzetes megállapodás és a királyi szó ellenére „sine nobis de nobis concluduntur”. Így érthető a zárógondolat: Rákóczi bízik benne, hogy igaz ügyükért indított harcuk révbe ér, és Isten a nemzetet „állandó békességünknek nálunk marasztásával megáldja”.²⁷

A Kiáltvány retorikáját a régi történetírás a „nemesi dac”, vagy a „nemesi kesergés” kifejezőjének fogta fel. Ezzel szemben több és más, mint szűk értelemben vett rendi sérelmi irat sajátos magyar megfogalmazása. A „Recrudescunt vulnera...” a korban a kiáltványokra mindenütt általánosan jellemző szerkezetet követ: megszólítás, érvelés, szakrális felajánlás. Szókincse bibliai hagyományok, antik toposzok, magyar törvények és a korabeli Európában használt politikai

²⁵ Mezey, 1976, 32.

²⁶ Ráday-iratok. I. 92-110.

²⁷ Balogh-Dienes-Szabadi, 1999, 193.

fogalmi eszközök együttese. A korabeli kommunikáció kipróbált, egyetemes szókinccsével szólítja meg Európát. A „könnyek”, a „sebek”, a „fájdalom” a nemzetközi szolidaritás fogalmai. Ebben az időben minden közösség, város és ország könnyekkel adja kifejezésre, ha sérelem, méltánytalanság vagy katasztrófa éri. A 17. században Anglia könnyei (England's Tears) az elvesztett béke majd a háború miatt omlanak, sír Ausztria és zokog Csehország, patakszanak a lengyelek, németek, horvátok szemei és az angol parlamentben könnyeznek a whigek. Europa's Tears már 1700-ban megindulnak a spanyol örökségért folyó háború áldozataiért.²⁸ A könny szimbolikus jelentést hordoz, az Ómagyar Mária-siralom óta Magyarországon, mint a keresztény világban mindenütt az együttérzés igényét fejezi ki. Rákóczi, amikor a Manifestum egyik személyes részében kijelenti: „édes Hazámnak végső pusztulásra hanyatló állapotát könnyes szemmel gyakorta szemléltem”, a korabeli Európa politikai nyelvén szól. Nemcsak a tartalma miatt értékelték könnyen meg más országok lakói. Latinul Nagyszombatban nyomtatták ki, s hamarosan lefordították lengyel, német, francia, holland, török nyelvre is. 1704. január 5-én a bécsi angol követ, Charles Whitworts részletes kivonatban küldte el Anna angol királynőnek, Londonba. A Manifestum jelmondata: „Ad perpetuum rei memoriam” értelmezése többféle lehet, nézetem szerint az önálló államiság igényét kifejező érveit kívánta örök emlékezetre méltóvá tenni.

„Nemcsak a nemzetnek, de az egyetemes Európának...” A szabadságharc a spanyol örökösödési háborúval együtt bontakozott ki, Franciaország oldalán, a nagykoalíciót

alkotó Habsburg-angol-holland szövetséggel szemben. Nyilvánvaló, hogy a korabeli politikát katonai hatásában foglalkoztatta, és nem ok nélkül. A korszak több neves kutatója Rákóczi függetlenségi háborúját a nemzetközi szakirodalomban úgy tartja számon, mint amely „megmentette Franciaországot a teljes szétzúzástól”,²⁹ s azzal, hogy nyolc éven át lekötötte a Habsburg Birodalom 20-40 ezer fős hadseregét, „rajta mulott, hogy a szövetségesek kudarcot vallottak és Franciaország végül is ép bőrrel szabadult a háborúból”.³⁰

A katonai szempontok bár jelentősek, mégis elégtelenek, hogy a szabadságharcot egyértelműen európai nagyságrendű eseménynek minősítsük. Rákóczi 1704 elején kifejtett alapelvét az országépítés folyamatában mindvégig érvényesítette: „Azon fáradozunk, hogy hazánk szabadságának visszaszerzésével nemcsak a nemzetnek, de az egyetemes Európának és a keresztény ügynek is szolgálhassunk.”³¹ Mit adott Rákóczi állama a korabeli Európának?

1703-1704 fordulóján a még törékeny állami képződmény támpontjai már világosak: főleg az érdekegység, az intézményszerűsítés, az európai jelenlét, a történeti legitimitáció és a jövő igényei jellemzik.

1704 februárjában a fejedelmi udvar Miskolcra költözött, a többé-kevésbé Rákóczi katonaságának ellenőrzése alá került hatalmas terület, a Királyság és Erdély jelentős részének megszervezése szinte emberfeletti erőfeszítéseket követelt, s lázas munkával épültek tovább az állam hatalmi ágazatainak főbb keretei. A Consilium Aulicum, a minisiteriumnak is nevezett Udvari Tanács, (Conseil d'Etat) tagjainak első nagy erőpróbája a vármegyék és a városok tisztújítása volt. A Tanács tagjai abból a társadalmi rétegből

²⁸ England's Tears and lamantation for her lost friend Peace. London, 1642. – England's Tears for the Present Wars. London, 1644. Europa's Tears for the Present War. in Newcastle, J. S. A. M. 1715. - R. Várkonyi, 1999, 195-203.

²⁹ Chaunu, 1966, 159. Idézi: Köpeczi, 1976, 87.

³⁰ Aretin, 1972, 528-606.; 1980, 36.

³¹ Rákóczi Instrukciója. Eger, 1705. április 30. in Ráday-iratok, I. 253.

kerültek ki, ahol a tanultság és műveltség meghatározó érték lett, ismerték koruk államelméleti irodalmát, beszerezték és másolták a korabeli rengeteg állampolitikai információt tartalmazó sajtóanyagot.³² Azok közül a magyar politikusok közül valók, akiknek „információik Lengyelországtól Spanyolországig, s Franciaországtól az Oszmán Birodalomig átfogják a kontinentet.³³ Jó nyelvtudással, jogi, közigazgatási gyakorlatl és változatos politikai múlttal, a tudás nagy tökéjével a magyarországi közneveltség nyitott és kreatív személyiségeit alkották. Ebből a művelt, tapasztalt és vállalkozó köznemesi körből került ki Rákóczi államának kormányzó köre. Szűkebb és tágasabb kört alkottak: Vay Ádám, Kajaly Pál, Ráday Pál, Jánoky Zsigmond, Gerhard György, Bulyovszky Dániel, Plathy Sándor, Stréter János, Radics András, Török András, Radvánszky János, Szirmay András, Hellenbach Gottfried, Labsánszky János, Prileszky Pál munkásságának áttekintése külön köteteket kívánna. Kevés kivétellel megélték a nyolc évet, mindvégig szolgálták az országot. Tanácsadó, döntéseket előkészítő és végrehajtó testületeként működtek, önálló feladatkörökkel, gazdasági, katonapolitikai, közigazgatási, egyházpolitikai szervezést, diplomáciai szolgálatot láttak el. Azután is, hogy a szécsényi országgyűlésben a Consilium feladatkörét az egyház és a főrend személyiségeit is magába foglaló Senatus váltotta fel, nagy szerepük van a rendelkezések kidolgozásában, tevékenységük valamennyi országgyűlés előkészítésében nyomon kísérhető. A Királyságban a szécsényi, ónodi és a sárospataki, Erdélyben a gyulafehérvári, a huszti és a marosvásárhelyi országgyűléseken ők tekintik át és dokumentálják a megoldandó kérdéseket.

Amint a kormányzó testület megszilárdult, és csatlakozott több főispán, főúr, törvényhatóság, az országos közösség konföderációnak: „a Magyar Haza szabadságáért fölfegyverkezett Felső- Közép és Alsó Conföderált Rendeknek” nevezi önmagát, amint Károlyi Sándor generális már 1704. január végén kiadott kiáltványában is írta.³⁴ A hazai előzményeken kívül főleg Belgium, Hollandia és Svájc a minta, felmerül Lengyelország is. Elméletileg a magyar politikai gondolkodásra különösen ható Justus Lipsius elvét követték: a központi irányítást legjobban konföderáció útján lehet érvényesíteni. Konföderáció annyi, hogy a közösség tagjai alávetik magukat a közös elhatározásnak. Ez az intézményi forma az országos érdekegyeztetés tágas kerete. Megtölteni tartalommal azonban nehéz. A hadsereg-szervezés, a katonaság szociális ellátása és a reguláris, vagyis az állandó hadsereg kialakítása, amely más országokban évtizedeket vett igénybe, itt gyors reformokat kívánt.³⁵ A konföderációt „megerősítő” és legitimáló szécsényi országgyűlésen beveszik ebbe az országos közösségbe a mezővárosokat és a hadsereg testületét is.

Rákóczi vezérelve volt, hogy „több keresztény királyok, fejedelmek directiója alatt lévő országoknak példájára... más szomszéd keresztény, jól regulált országok” mintájára szervezze meg hatalmát, a rend isteni parancs, természeti törvény és szükséges „hasznos progresszusokat importálni”.³⁶ A szécsényi országgyűlés a vallásügyben történelmi jelentőségű döntéseket hozott. Törvénycikkek szabályozták a vallásfelekezetek békés együttélését. Visszaállították a három bevett vallás törvényes szabadságát és a jobbágyok lelkiismereti szabadságát. „Némellyek az [...] Földes - Úri jus alatt az

³² G. Etényi, 2001

³³ Hiller, 2001, 49.

³⁴ Kiáltványok, instrukciók 1704. január 29. – 1704. november 21. R. Várkonyi, 2002, 254-255.

³⁵ A regularizálás szervezéséről Ságvári, 2002, 189-228.

³⁶ Ex Castris ad Miskolc positis die 27. Január 1704. – Nagy Iván, 1853. I.

lelkiesmeretekben való uralkodást magoknak tulajdonították: hogy az annakutánna semmi szín és kigondolható praetextus alatt ne légyen [...] senki által ne háborgattassék.³⁷ Fejedelmi rendeletek 1704 elejétől tiltották az önhatalmú templomfoglalásokat, és igyekeztek kivédeni a szélsőségeket. A városokban és falvakban keverten éltek különböző egyházak hívei. A templomot a törvény a többségnek ítélte, de azzal a kötelezettséggel, hogy a kisebbségnek új templomot építsen. Ez talán a világon az első kisebbségvédelmi törvény. A vallás sok esetben egybeesett a különböző anyanyelven beszélők, különböző etnikumok csoportjaival. Mivel az egyházak kezében voltak az iskolák, a nyomdák, az alapítványok, a vallásügy elrendezése ilyen módon a nemzeti kultúrák közös fejlődésének kedvezett.

Az ország társadalmá különböző nemzetiségű. Megkülönböztetés nincs az állami szintű rendelkezésekben. A fegyvert fogó jobbágyok bármely nyelven beszélnek, szabadságot nyernek (1704, 1705, 1708). Rákóczi államának szociális gondoskodást tanúsító intézkedései sem tesznek különbséget a különböző nemzetek fiai között. Jobbágyok, szegények, koldusok és egyszerű kárvalott katonák folyamodványainak tanúsága szerint a kormányzat panaszfelvételi fóruma, ami nagy újdonság volt európai összefüggésben is, nem tett különbséget a különböző nyelvű, vallású kérelmezők között. A fejedelmi adományok, az egyházak, iskolák támogatásainak odaítélésében nincs nyoma, hogy az ország fiai között nyelvi, etnikai megkülönböztetés érvényesült volna.

Rákóczi államában a lakosság között belső nemzetiségi ellentétek nincsenek. Kölcsönös előítéletek Rákóczi hadseregében főleg a német katonaság, a francia hadmérnökök, illetve a rácok és a magyar vité-

zek viszonyát terhelték meg. Nyilvánvaló, hogy a kölcsönös előítéleteket nem lehetett egy csapásra alig nyolc év alatt megszüntetni.

Tendenciáiban határozottan érvényesült az uralkodói jobbágyvédelem, a központi hatalom nem mindig hatékonyan, de következetesen beleszólt a földesúr-jobbágy viszonyba, védte a falvak népét, a kereskedőket, a szegényeket saját katonasága, neves főtisztjei önkényeskedéseivel szemben is.

A magyar konföderáció társadalompolitikai tendenciái nagyobb koncepcióba illeszkednek. Hosszan készítették elő a kiemelkedő jelentőségű adóreformot: a tarthatatlan portális adózás helyett bevezették a gondosan számba vett jövedelemre épülő közadózást, bevonva a nemességet is a szűkszerűen súlyos terhek hordozásába. A „köz érdek” érvényesítésével ösztönözték a kereskedelmi forgalmat. A partikuláris érdekek és a megszokás, a súlyos belső ellenállás leküzdésére évek nyugalomára lett volna szükség. A reformok csak hosszabb távon hozhattak eredményeket.

Erdély fejedelme. Munkácson a gyermeket „ifjabb fejedelemnek”, a serdülőt a császári udvarban „az erdélyi fejedelem fiának” nevezték. Országépítő terveiben itthon és Lengyelországban is munkatársaival együtt számított a fejedelemségre. Többféle változat után az erdélyiek kezdeményezésére és Rákóczi állampolitikai elgondolását érvényesítve választotta meg 1704. augusztus 8-án fejedelemnek a gyulafehérvári országyűlés. Erdélyi fejedelmi államfői státusát elismerte a francia király, és méltányolták az angol és holland békeközvetítők. Az erdélyi rendek megkötöttségeit Rákóczi nagy tapintattal, de lényegében nem vette figyelembe; létrehozta a Comissariatust, a Consilium Transylvanicumot, s központi intézkedései a pénzverésről, a kereskedelemről, a központi kincstári igazgatásról, a fegyvert fogó jobbágykatonák

³⁷ Articulus 13. in Praznovszky, 1995, 446.

szabadságáról Erdélyre is érvényesek. Annak ellenére, hogy katonai vereségek miatt az államépítkezést háromszor kell újrazendeni, nyilvánvaló: Rákóczi számára Erdély nem külön ország. Önrendelkezését a konföderáció keretei között véli megvalósítani. 1706 tavaszán a huszti országgyűlés kimondta a Fejedelemség konföderációját Rákóczi magyar államával. A marosvásárhelyi fejedelmi beiktatás szertartása és az a tény, hogy az ország polgári és katonai elitképzését szolgáló Kolozsvárott megalapított Nemes Ifjak Társasága tagjai sorában együtt vannak magyarországiak és erdélyiek, bizonyítja: Rákóczi erdélyi államában a „másfél évszázados hagyomány és az új realitások mérlegelése érvényesül, nívója pedig egy rendkívüli uralkodó képességeiről beszél”.³⁸ Amint az Erdélyi Fejedelemséggel kötött konföderáció a fejedelemség másfél évszázados államiságának megőrzését az országos érdekegyeztetéssel szándékozott biztosítani, a szomszéd országokkal: a Horvátországgal, Stájerországgal, Sziléziával, Lengyelországgal vagy tágasabb körben Poroszországgal tervezett konföderáció a magyar politikai kultúrában a konföderáció jelentős hagyományát korszerűbb formában próbálta megvalósítani. Alapelve, hogy az országban „béke csak akkor biztosítható, ha azzal a szomszéd ország is egyetért”, magában hordta Közép-Európa stabilitásának alternatív megoldását.

Történelemszemlélet. „Tiltatik kemény büntetés alatt minden elmúlt dolgoknak szemre vetése. . .” – parancsolta meg 1703 őszén kiadott hadi ediktumában Rákóczi, hogy ne emlegessék fel a közelmúlt sérelmeit. Vezérelve, a „lelkek egységnek” megteremtése vezette. Államrendszerének történelmi legitimálását emlékiratok, kiáltványok, röpiratok, iskoladrámák, a gratulatóriák, beszédek, érmek sora s a fejedelmi

udvar ceremóniája vagy olyan reprezentációs alkotás fejezte ki, mint a jezsuiták különleges műve: a kolozsvári diadalkapu.³⁹ A történelmi hagyomány szempontjából ez a gazdag terület rendszerezésre és korszerű elemzésre vár. Latinul és kisebb részben magyarul, a diplomáciában főleg francia nyelven átfogja az egész magyar történelmet, mégpedig az egyetemes összefüggések jogi, dinasztikus szféráiban, a korabeli értelemben vett irodalmi hagyomány és a szimbólumok szintjén egyaránt. Képi és gondolati világa bőven él a bibliai analógiákkal, az antikvitás történelmi és emblematikus anyagával. Felöleli az addigi magyar történelem egészét: Szent László, II. András, Nagy Lajos, Mátyás király és az erdélyi fejedelmek. Köztük is nagy hangsúlyt kap Báthory István lengyel király és a fejedelemséget a vesztfáliai békébe befoglaltató I. Rákóczi György. Tendenciáiban felülemelkedik a vallásfekezeti kötöttségeken. Írók és alkotók, magyarok és külföldiek elképzeléseit nyilván befolyásolta a Fejedelem személyisége, programja, mecénási elképzelése, de az egyetemes normák érvényesültek. 1706 nyarán az új magyar állam történelmi elméleti támpontjait Szent István Intelmei és az újkori nemzetközi jog alapvetője, Grotius *De jure Belli ac Pacis* művének elveiben jelölte ki. Az Intelmek idézett fejezete az uralkodó és a társadalom közötti egyensúly, a „regnum pacificum” követelményét úgy fogalmazza meg, hogy a békés uralom mindenkor feltétele a hatalom önkorlátozása.⁴⁰ Grotiust idézve pedig Rákóczi azt fejezte ki, hogy a béke az európai országok közös alkotása, az új magyar állam joga, hogy a háborút nemzetközi garanciával és az universalis békébe foglalva fejzessék be.

Az állam és a béke – I. József 1704-ben „nem róttá fel a magyarok vétkéül, hogy harcolnak szabadságukért, mert... Ma-

³⁸ Trócsányi, 1980, 122.

³⁹ Rekonstruálta: Galavics, 1980, 483–486.

⁴⁰ Szűcs Jenő, 1988

gyarország a legnagyobb igazságtalanságot szenvedti el a bécsi udvartól".⁴¹ Trónrakerülése után elismerte a magyarországi konföderációt, 1706 nyarán az angol-holland békebiztosok a közvetítésükkel meginduló béketárgyalásokon jogosnak tekintették – amint írták – a magyar nemzet, s a protestáns Erdély igényeit. Az udvar szélsőséges abszolutista irányzatát képviselők viszont a dinasztia tekintélyét feltve a karlócai békében rögzített helyzethez ragaszkodtak. Mivel pedig Rákóczi a francia király szövetségét nem, csak többszöri ígérését nyerte el, hogy támogatja ügyét az európai béketárgyalásokon, ragaszkodott az Erdélyi Fejedelemséghez, mint már a vesztfáliai békében is elismert szuverén államhoz. Az angol mediátor, George Stepney protestáns hittestvéreik iránti szolidaritásból is beláthatatlan bajok okát látta abban, hogy a Habsburg-kormányzat Erdély államiságát nem ismerte el, s kormánya a tárgyalások megszakadását úgy értékelte, hogy „Európa közös ügye vallja kárát”.⁴² A súlyos nehézségek ellenére a hágai (1709) és a gertruydenbergi (1710) békekonzferenciákon kifejezésre jutva, hogy Európa békére készül, Rákóczi 1710 augusztusában azzal a szándékkal indította meg a Habsburg-kormányzattal a béketárgyalásokat, hogy állam-

hatalmi szintű megállapodással, az univerzális békébe foglalva zárhatja le a háborút. Nem így történt. A szatmári béke kompromisszum volt, „e kompromisszum tartósította a Habsburg-dinasztia magyarországi uralmát és a magyar rendiség utóéletét.”⁴³

*

Rákóczi állama összegezte az erdélyi fejlődelmek, Báthory István, Bethlen Gábor centralizációs törekvéseit. Magában hordta, bár erősen korlátozta a nemesi respublica lehetőségeit. Törekvéseiben az állandó magyar hadsereg, a közadózás, a merkantilista gazdaságpolitika, a vallási tolerancia, a jobbagyvédelem, a szakosított kormányzati rend sok más tényezővel együtt a korszerű, ma már sokféle variációban ismert abszolutista állam tendenciáit érvényesítette. Folytatta a kísérletet a Zrínyi Miklós környezetében felvázolt közép-európai konföderáció kialakításáért. Országépítésének emlékezte ösztönözte a reformkort, és áthatotta 1848 törekvéseit. Magyarország békéjét Vesztfália szellemében nemzetközi garanciákkal megteremtő igyekezete a jövő emléke.

Kulcsszavak: *II. Rákóczi Ferenc, XIV. Lajos, szabadságharc, polgárháború, spanyol örökösödési háború, állami önállóság, jobbagykatonák szabadsága a földesúri hatalomtól, jobbagypolitika, országos érdekesség, universalis béke*

⁴¹ Forgách Simon Emlékirata, in Rákóczi Tükör, I. 483.

⁴² Archivum Rákóczianum, II/III, 175.

⁴³ Kópeczi – R. Várkonyi, 1976, 352.

IRODALOM

- Aretin, Karl Otmar von (1980): Magyarország és I. József császár politikája. in Európa és a Rákóczi szabadságharc. Budapest
- Balogh Judit – Dienes Dénes – Szabadi István (1999): Rákóczi-iratok. Sárospatak
- Bánkúti Imre (1991): A kuruc függetlenségi háború gazdasági problémái (1703-1711). Akadémiai, Budapest
- Benda Kálmán (szerk.) (1980): Európa és a Rákóczi-szabadságharc. Budapest
- Benda Kálmán Rákóczi és az európai hatalmak. in Európa és a szabadságharc, 1980, 25-34.
- Benda Kálmán – Esze Tamás – Maksay Ferenc –

- Pap László (1955): Ráday Pál iratai. I. köt, Budapest
- Chaunu, Pierre (1966): La civilisation de l'Europe classique. Paris, magyarul: A klasszikus Európa. Gondolat, Budapest, 1971
- Czigány István (szerk.) (2002): Az államiság megőrzése. Tanulmányok. Budapest
- Czigány István (2002): Háború a háborúban. In Czigány István (szerk.): Az államiság megőrzése. Budapest
- Csatáry György (szerk.) (d. n.) Ung vármegye közgyűlései s törvényhatósági belélete II. Rákóczi Ferenc forradalmának korszakában. Egykorú másolatgyűjtemény. Feltárta: Csatáry György. Kéziratok átengedését ezúton is köszönöm.

- Domanovszky Sándor (1931): A magyar történetírás új útjai (ismertetés). Szerkesztette: Hóman Bálint. Századok. 273-279.
- Esze Tamás (1951): II. Rákóczi Ferenc tiszántúli hadjárata. Századok
- Esze Tamás (1954): II. Rákóczi Ferenc brezáni kiáltványa. Századok, **88**, 285-316.
- Esze Tamás (1966): Tarpa és Esze Tamás. Nyíregyháza.
- Evans, Robert J. W. (1992): Frontiers and National Identities in Central Europe. The International History Review.
- Fazekas István – Újváry Gábor (szerk.) (2001): Ausztria és Magyarország. Bécs
- Frey, Linda – Frey, Marsha (1995): The Treaties of the War of the Spanish Succession. London
- Galavics Géza (1980): A Rákóczi-szabadságharc és az egykorú képzőművészet. In Köpeczi Béla – Hopp Lajos – R. Várkonyi Ágnes (szerk.): Rákóczi-tanulmányok. Akadémiai, Budapest
- Gebei Sándor (1999): A karlócai béke kelet-európai összefüggései. Történelmi Szemle. XLI. 1-2, 1-29.
- Géresi Kálmán (sajtó alá rendezte) (1897): A nagykarolyi gróf Karolyi család oklevéltára. Budapest.
- G. Etényi Nóra (2001): Hírek és számok a magyarországi hadiellátásról 16-17. századi nyomtatványokban. Studia Agriensia. **22**
- Henshall, Nicolas (1992): The Myth of Absolutism: Change and Continuity in Early Modern European Monarchy. London
- Hiller István (2001): Habsburg-diplomácia és a királyi Magyarország. In: Fazekas István – Újváry Gábor (szerk.) Ausztria és Magyarország. 47-49.
- Hopp Lajos – Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes (szerk.) (1980): Rákóczi-tanulmányok. Budapest
- Horn Ildikó (2001): Báthory András. Budapest
- Ingrao, Charles W. (1979): Emperor Joseph I. and the Habsburg Monarchy. Indiana
- Kontler László (1997): Az állam rejtelmei és a politika kora újkori nyelvei. Budapest
- Kamody Miklós (1981): A Rákóczi-szabadságharc postája. (Válogatott iratok.) Vaja
- Köpeczi Béla (szerk., vál.) (1958): II. Rákóczi Ferenc válogatott levelei. Budapest
- Köpeczi Béla (1966): A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország. Budapest
- Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes (feltárta, vál. szerk.) (1973): Rákóczi-tűkör: Naplók, jelentések, emlékiratok a szabadságharcról. I-II. Szépirodalmi, Budapest
- Köpeczi Béla (1976): Pro Libertate. II. Rákóczi Ferenc, az államférfi és az író. Budapest
- Köpeczi Béla – R. Várkonyi Ágnes (1976): II. Rákóczi Ferenc. Budapest
- Köpeczi Béla (1982): Döntés előtt. Az ifjú Rákóczi eszmei útja. Budapest
- Lukinich Imre (1935): II. Rákóczi Ferenc felségseretési perének története és okirattára. I-II. Budapest.
- Markó Árpád – Tóth Gyula (1954): A Rákóczi szabadságharc legfontosabb katonai szabályzatai. Hadtörténelmi Közlemények
- Mezey Barna (1976): Jogforrások a Rákóczi szabadságharc államában. In Domokos Alajos (szerk.) *Nógrád megyei Múzeumok Évkönyve*, Salgótarján
- Mezey Barna (é. n.): A Rákóczi-szabadságharc fejedelmi rendeleteinek típusai. Jogtörténeti Tanulmányok. 241-251.
- Nagy Iván (1853): Rákóczi-levelek. I-IV. kötet 1703-1710. évekből. Másolat. Nógrád vármegye levéltára.
- Perjés Géza (1980): A Rákóczi összeesküvés tervei a háború megvívására. in Köpeczi Béla – Hopp Lajos – R. Várkonyi Ágnes (szerk.): Rákóczi-tanulmányok. Budapest, 123-140.
- Perjés Géza (2002): Taktika és stratégia a Rákóczi szabadságharcban. In Czigány István (szerk.): Az államiság megőrzése. Budapest
- Pillias, Émile (1939): Études sur François II Rákóczi Prince de Transylvanie. Paris
- Praznovszky Mihály (szerk.) (1995): A szécsényi országgyűlés 1705-ben. Csécsy János naplója. Szécsény
- Rabb, Theodore K. (1975): The Struggle for Stability in Early Modern Europe. Oxford
- II. Rákóczi Ferenc (1876): Confessio peccatoris. (Grisza Ágoston kiad.) Budapest
- II. Rákóczi Ferenc (1978): Mémoires du prince François II. Rákóczi... In Köpeczi Béla – Kovács Ilona. Archivum Rákócianum. III/1. Akadémiai, Budapest
- R. Kiss István (1906): II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemmé választása. Századok
- Siptár Dániel (2003): „Sine nobis de nobis”. Szemináriumi dolgozat. ELTE, BTK, Budapest
- Trócsányi Zsolt (1980): II. Rákóczi Ferenc erdélyi kormánya. In Köpeczi Béla – Hopp Lajos – R. Várkonyi Ágnes (szerk.): Rákóczi-tanulmányok. Budapest. 113-122.
- R. Várkonyi Ágnes (1980): A vetési pátensek. in Köpeczi Béla – Hopp Lajos – R. Várkonyi Ágnes (szerk.): Rákóczi-tanulmányok. Budapest. 11-32.
- R. Várkonyi Ágnes (1992): Europica varietas – Hungarica varietas. Budapest
- R. Várkonyi Ágnes (1999): Kultusz és katarzis. in Századfordulóink. Esszék, tanulmányok. 50-65.
- R. Várkonyi Ágnes (2002): II. Rákóczi Ferenc államáról. In: Czigány István (szerk.): Az államiság megőrzése. 229-282.
- Ságvári György (2002): Kuruc regularizálás (1704-1706). in Czigány István (szerk.): Az államiság megőrzése. Budapest
- Spielman, John (1977): Emperor Leopold I. London

Szekfű Gyula (1935): Magyar történet. IV. köt. Budapest
B. Szabó János – Erdősi Péter (2001): Két világ határán.
A hatalomátadás szertartásai az Erdély Fejedelemségben. in: Hausner Gábor – Kincses Katalin Mária – Veszprémy László (szerk.): Kard és Koszorú. Ezer év magyar uralmi és katonai jelképei. A Hadtörténeti Múzeum Értesítője (HMÉ) **4.** 91-105.
Szűcs Jenő (1988): Szent István Intelmei, az első magyarországi államelméleti mű. In Glatz Ferenc – Kardos József (szerk.) Szent István és kora. MTA Történettudományi Intézete, Budapest

Takács János (1944): A közteherhivvelés II. Rákóczi Ferenc korában. Zalaegerszeg
Thaly Kálmán (1887): A székesi gróf Bercsényi család. 1470-1835. II. köt. Budapest
Zrínyi Miklós, Vitéz hadnagy, Quintus Discursus, Az török Áfium ellen való orvosság. In Zrínyi Miklós prózai művei. (1985): Négyesy László hagyatékából. Kovács Sándor Iván vezetésével sajtó alá rendezte Bánki Judit Hausner Gábor, Kazinczy Andrea, Orlovsky Géza, Porogi András, Szokolczai Attila. Budapest

Összeállításunk a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának támogatásával készült